

Zorica Kuzmanović

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
zoricakuzmanovic@gmail.com*

Repozicioniranje uloge antičkih pisanih izvora u arheologiji*

Apstrakt: Suprotno uobičajenom mišljenju da uloga pisanih izvora u arheološkom istraživanju predstavlja međaš koji deli dva zasebna polja istraživanja, praistorijsku i istorijsku arheologiju, kritičko preispitivanje istorije discipline ukazuje da se razvoj arheologije u većem delu Evrope nije odvijao sasvim u skladu sa navedenom pode- lom. Štaviše, uočava se da je dominantna uloga pisanih izvora u tumačenju antičke prošlosti preneti i na prakse praistorijske arheologije. Raspravljajući o ulozi pisanih izvora u istraživanju tzv. ilirskog pitanja, ovaj rad ima za cilj da sagleda posledice po- menute dominantne uloge istorijskih izvora u arheološkom tumačenju prošlosti, odno- sno da ukaže na to kako je interpretacija antičkih pisanih izvora uticala na formulisa- nje teorijsko-metodološkog okvira za istraživanje mlađe praistorije Balkana.

Ključne reči: antički pisani izvori, Iliri, mlađa praistorija, kulturno-istorijska ar- heologija

"Naša arheološka nauka, posebno praistorijska arheologija, lep je primer kako se često u nauci ide obratnim putem. Pojavljuju se najpre sinteze, monografije i studije o problemima, kulturnim regijama ili nalazištima da bi se tek kasnije prišlo raščišćava- nju brojnih metodoloških pitanja, da bi se definisali stavovi, metodski pristupi i nauč- na, filozofsko-istorijska opredeljenost." (Тасић 1979, 11)

Sticanje statusa zasebne akademske i naučne oblasti istraživanja dovelo je do opšteg unutardisciplinarnog konsenzusa da arheologija nije više tek po- moćna istorijska disciplina, nego da je u stanju da, oslanjajući se na sopstveni teorijsko-metodološki okvir, nezavisno od istorijskih izvora rekonstruiše sliku prošlosti. Sama praksa, međutim, rečito svedoči da su istorijski izvori ipak ostali glavni putokaz u arheološkom istraživanju ne samo antičke ili srednjo-

* Tekst je nastao u okviru rada na projektu "Arheološka kultura i identitet na Zapad- nom Balkanu", koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Repu- blike Srbije (br. 177008). Prethodna verzija izneta je kao saopštenje na nacionalnom na- učnom skupu "Srpska arheologija između teorije i činjenica", održanom u organizaciji Centra za teorijsku arheologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu marta 2013. godine.

vekovne prošlosti, kako bi se to očekivalo, već i mlađe praistorije na području Balkana.

Jedan od razloga zašto su istorijski izvori oduvek imali važnu ulogu u tumačenju mlađe praistorije je svakako taj što su kod jednog broja antičkih autora sačuvani određeni podaci o ovom delu Balkana, tačnije o zajednicama i narodima koji naseljavaju granice grčko-rimskog sveta (Dzino 2008a, Papazoglu 2007a; 2007b, Šašel Kos 2005, Wilkes 1992). Ti izvori, iako ne malobrojni, ipak su ograničeni u pogledu podataka koje daju o balkanskim zajednicama s obzirom na to da ih pominju pretežno u kontekstu vojnog i političkog nastojanja Makedonije, a potom Rima, da uspostave dominaciju nad severnim delovima Balkanskog poluostrva. Osim toga, o privrednoj, društvenoj i kulturnoj prošlosti ovog područja iz istorijskih podataka može se saznati vrlo malo. Zašto je njihovo korišćenje postalo dominantno, potiče, između ostalog i otuda što je prva generacija arheologa, istoričara i filologa koja je postavila temelje arheološke discipline u Srbiji bila obrazovana po modelu nemačke *Altertumswissenschafts*, devetnaestovekovne discipline koja je izučavanje antike zasnivala na kritici pisanih izvora. Odnosno, oni su ostatke mlađe praistorije (gvozdeno doba) tumačili u svetlu poznatih informacija koje o ovoj teritoriji donose pojedini pisani izvori, pristupajući im iz perspektive antičke arheologije. Kada je intenziviran razvoj praistorijske arheologije u drugoj polovini 20. veka, tradicija koja nalaže prioritet u korišćenju antičkih izvora za tumačenje mlađe praistorije prenet je i na generacije koje su praktikovale kulturno-istorijski pristup (Mihajlović 2013, Kuzmanović 2012).

Na koji način su antički izvori imali prioritet u tumačenju mlađe praistorije Balkana?

"Modus operandi je poznat. Konsultuju se antički izvori, odnosno spisi grčkih i rimskih pisaca koji se bave geografskim prostorom koji zahvata pomenuta grupa ili kultura, analiziraju se u tim spisima svi respektivni podaci, i onda se ispituje koje bi od plemena pomenutih u ovim izvorima najviše odgovaralo da je na tom području bilo naseljeno." (Васић 2000)

Drugim rečima, atribucija arheoloških nalaza, uobičajeno grupisanih u arheološke kulture/grupe, određenim narodima i plemenima, koji se kao severnobalkanski stanovnici pominju u pisanim izvorima bilo je dominantno obeležje jugoslovenske i srpske arheologije 20. veka. Ako znamo da istorijski izvori koji pominju stanovnike Balkana sežu najdalje do 5. veka pre n. e. onda bi se očekivalo da se ovaj *modus operandi* odnosi isključivo na gvozdenodopske kulture. Međutim, formulišući koncept etnogeneze koji objašnjava poreklo i nastanak naroda poznatih u istorijskim izvorima (Benac 1964; 1987, Гарашанин 1988, Срејовић 2002), atribuiranje arheoloških kultura/grupa poznatim plemenima i narodima pomeren je dublje u praistoriju, praktično do

početka bronzanog doba. Polazeći od opšte pretpostavke da je arheologija u stanju da putem materijalnih ostataka identifikuje etničke grupe pomenute u izvorima (Benac 1973, Čović 1964), u kombinaciji sa drugom, takođe opštom, pretpostavkom da je moguće pratiti razvoj materijalne kulture pretpostavljene etničke grupe u vremenu koje daleko prethodi nastanku pisanih izvora u kojima se takve grupe pominju, postalo je uobičajeno pratiti nastanak i razvoj tzv. paleobalkanskih naroda sve do početaka bronzanog doba, odnosno eneolita (Wilkes 1992, 33-34). U tom pokušaju neki od arheologa su otišli još dalje rekonstruišući etnički kontinuitet poznatih naroda čak do samog neolita (Срејовић 2002).

Intelektualni pokret usmeren na kritičko preispitivanje humanističkih disciplina, njihove političke i društvene uloge, koji se često, iako neprecizno, klasifikuje u postmodernističke pojave, ukazuje već nekoliko decenija unazad kako je svako znanje o prošlosti ustvari odraz sadašnjosti, njenih ideoloških, političkih i uopšte društvenih okolnosti (Babić 2011). Na koji način je teorijsko-metodološki okvir tradicionalne, kulturno-istorijske arheologije, kojoj pripadaju pomenute prakse tumačenja balkanske praistorije, bio uslovljen društveno-istorijskim i političkim kontekstom u kojem se razvijala disciplina predstavlja temu o kojoj je arheološka zajednica intezivno raspravljala proteklih nekoliko decenija, te smatram da nije neophodno ponavljati neke od opštih zaključaka do kojih se došlo kritičkim preispitivanjem istorije arheologije i njene društvene uloge u modernom dobu (Babić 2010, Dias-Andreu *et al.* 1996, Dzino 2008b; 2014, Jones 1997, Kaiser 1995, Kohl *et al.* 1995, Kuzmanović 2011, Палавестра 2011a, Thomas 2004). Namera ovog kritičkog osvrta na istoriju jugoslovenske i srpske arheologije jeste da ukaže na to kako je interpretacija antičkih pisanih izvora, između ostalog, uticala na formulisanje teorijsko-metodološkog okvira za istraživanje mlađe praistorije Balkana. Raspravljajući o ulozi pisanih izvora u istraživanju tzv. ilirskog pitanja, ovaj rad ima za cilj da sagleda posledice pomenute dominantne uloge istorijskih izvora u arheološkom tumačenju prošlosti, te da ukaže na drugačije mogućnosti integrisanog korišćenja istorijskih i arheoloških podataka.

Ilirsko pitanje

Pitanje porekla, nastanka i razvoja Ilira – pretpostavljenog naroda poznatog na osnovu antičkih pisanih izvora – predstavljalo je jedan od važnih istraživačkih problema istorije, lingvistike i arheologije u 19. i 20. veku. Pomenuta tendencija ka kritičkom preispitivanju istorije humanističkih nauka dovodi do toga da je tzv. ilirsko pitanje danas problemski prošireno na političku i društvenu ulogu pomenutih disciplina u istraživanju ilirske prošlosti (Dzino 2014, Gori 2012, Kaiser 1995, Вранић 2011, Vranić 2013). Jedan od upečatljivih

primera o isprepletenosti pomenutog istraživačkog pitanja i društvenog konteksta u kome je ono rešavano predstavlja nastojanje da se u decenijama neposredno pre početka Drugog svetskog rata pitanje Ilira i njihove prošlosti poveže sa ideološkom propagandom u nacističkoj Nemačkoj. Dovodeći u vezu njihovo poreklo sa seobama iz pretpostavljene germanske prapostojbine, neki od vodećih lingvista i arheologa 19. i 20. veka tvrdili su da je područje Srednje Evrope i većeg dela Balkana bilo naseljeno Ilirima još od bronzanog doba (npr. Kossinna 1936, Schuchhardt 1935).

Kada je zbog ideološke zloupotrebe ova tzv. panilirska teorija definitivno diskreditovana u godinama nakon Drugog svetskog rata, postignut je konsenzus na nivou šire akademske zajednice da Ilire treba tražiti na području na kojem su istorijski sigurno dokumentovani. Drugim rečima, istraživanje Ilira je ograničeno na ona područja koja antički autori dovode u vezu sa Ilirima, bilo u geografskom, administrativnom ili etničkom smislu. Analizirajući formulaciju *Illyrii proprie dicti* – Iliri u pravom (užem) smislu reči – prvi put zabeleženu kod Plinija Starijeg (III, 12), istorija je revidirala panilirske teorije prihvatajući tezu da se ime Ilira najpre odnosilo na jednu manju grupaciju, verovatno na teritoriji današnje Albanije, a da se to ime kasnije, u vreme širenja rimske dominacije, proširilo na druga plemena Jadranske obale i njenog zaleđa, te da je njime označavana pre svega geografska oblast, a potom i rimsko administrativno područje na severozapadu Balkana (Suić 1975). Iako se većina složila da su nazivi Iliri, ilirske zemlje, Ilirikum i sl. šireći se vremenom od jugoistoka ka severozapadu imali pretežno geografsko značenje, ono je po mišljenju mnogih podrazumevalo i etnički pojam. U diskusiji koja je održana nakon jednog u nizu interdisciplinarnih simpozijuma posvećenih Ilirima u Jugoslaviji, istaknuti jugoslovenski istoričar Mate Suić ovako je obrazložio svoje stanovište povodom tog pitanja:

"Dakle, šta nam trenutno može govoriti sama riječ Ilir? Ona nam zapravo ne govori ništa. Da slučajno nije došlo do proširivanja tog imena, možda bi se bilo pojavilo neko drugo, ili bi to bio narod X, narod 'nosilac kulture Halšat', recimo, na određenoj dijelu Balkanskog poluotoka (...) Prema tome to je ipak jedan, ako hoćemo konvencionalni naziv, samo ne izmišljen jer se temelji na izvorima koji su imali neki kriterij kad su te narode okupljali u jednu široku zajednicu pod jednim zajedničkim imenom" (Grupa autora 1964, 259).

Malo kasnije, u okviru iste diskusije Suić nastavlja povodom kriterijuma na osnovu kojeg su antički autori okupljali narode u širu zajednicu pod istim imenom:

"(...) iz svega što sam kazao očito je da je i Grcima i Rimljanima osnovna stvar za determinisanje jednog etnosa bilo ono što čini etnos etnosom, tj. jezik i kultura, do one mjere do koje je kultura determinanta (...) Dakle, ipak pretežno geografsko znače-

nje, ali to značenje uključuje u sebe i etnički pojam, inače se taj pojam ne bi širio" (Grupa autora 1964, 268).

Bazirajući se na rezultatima analize istorijskih izvora, arheologija je pristupila istraživanju ilirskog pitanja, polazeći od sledećih opštih pretpostavki. Pojmovi Iliri i ilirski su od najranije upotrebe u 5. veku pre n. e. tokom narednih nekoliko vekova menjali svoje značenje proširujući se postepeno od prvobitnog "etnogeografskog" ka političko-administrativnom pojmu. Širenje imena Iliri duž jadranske obale od jugoistoka ka severozapadu i od Jadrana prema istoku, objašnjava se procesom koji je uslovljen najpre grčkom kolonizacijom Jadrana, odnosno postepenim upoznavanjem sve šire geografske oblasti na severozapadu Balkana, a potom postepenim uključivanjem ove oblasti u administrativni sistem rimske države. Taj proces, inače uslovljen znamenitim događajima iz grčke i rimske istorije, treba shvatiti kao širenje jednog lokalnog plemenskog imena na sve veći broj drugih "srodnih" plemena (Čović 1964, 95). Za arheologe, kao i za većinu istoričara, dakle, nije bilo sumnje da se ime Ilira, kojim je prvobitno označena neka manja zajednica na Zapadnom Balkanu, kasnije proširilo na niz drugih "srodnih" zajednica, bliskih po poreklu, jeziku i kulturi, koje bi se stoga mogle označiti kao ilirske u etničkom smislu.

Ipak, svesni brojnih neslaganja kod antičkih izvora u pogledu toga ko su Iliri i koje su ilirske zemlje, i istoričari i arheolozi su prihvatili da je u toku procesa širenja ilirskog imena moglo doći do obuhvatanja nazivima Iliri, ilirski, a naročito nazivima Ilirida, Ilirikum i plemena koja s onim prvobitnim Ilirima nisu bila srodna ni po poreklu ni po jeziku (Čović 1964, 96, Stipčević 1974, 20). Drugim rečima, odbačena je pretpostavka o etničkom jedinstvu čitavog tzv. klasičnog ilirskog područja. Tako se pred istraživače postavilo pitanje kako hronološki i teritorijalno odrediti etničke granice Ilira. Ovom problemu bio je posvećen pomenuti interdisciplinarni *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba* (1964) na kome su postavljene i eksplicirane neke od osnovnih teorijsko-metodoloških smernica u arheološkom istraživanju pomenutog problema.

Kao ključno, postavilo se pitanje da li se ostaci materijalne kulture uopšte mogu smatrati kriterijumom za etničko opredeljivanje (Grupa autora 1964, 278 i dalje)? Odgovor arheologa je dakako bio potvrđan. Konkretno u slučaju Ilira, B. Čović je pošao od toga da je potrebno izdvojiti arheološki materijal sa teritorije koja se već u najranijim izvorima pominje kao teritorija pojedinih ilirskih zajednica. Definišući tim putem tzv. *centralno ilirsko područje* (severna Albanija, Crna Gora, južna i srednja Dalmacija, Hercegovina), on je u okviru njega izdvojio izvestan broj karakterističnih arheoloških pojava i ostataka. Način da se ustanovi na kojoj od susednih teritorija su takođe živele etnički srodne ilirske zajednice jeste da se karakteristične arheološke pojave sa centralnog ilirskog područja porede dalje sa svim drugim susednim teritorija-

ma za koje se takode pretpostavlja da su mogle biti naseljene Ilirima (Čović 1964). Da centralno ilirsko područje može da se proširi i na susedne krajeve jugoistočne Bosne i jugozapadne Srbije sa Metohijom i Sandžakom, Čović zaključuje upravo na osnovu poređenja arheoloških ostataka sa centralnoilirskog i susednih područja (Čović 1964, 97). Time je definitivno utemeljen *modus operandi* za utvrđivanje etničke pripadnosti arheološkog materijala iz mlađe praistorije.

Problem na koji se, primenjujući ovakav pristup, gotovo neizostavno nailazi u samoj arheološkoj praksi je taj da određene forme materijalne kulture premašuju pretpostavljene granice etničkih područja, odnosno da se nalazi tipični za dva različita područja mešaju u okviru trećeg i sl. To je zato što su određene vrste materijalnih ostataka uslovljene njihovom funkcijom, stepenom društvenog i ekonomskog razvoja, dostupnošću resursa, ekološkim i geografskim kontekstom, pre nego etničkim razlikama (Benac 1987, 749, Čović 1964, 98, 102-103, Гарашанин 1988, 21). Stoga je, kao dodatni kriterijum za atribuciju arheoloških nalaza određenim etničkim grupama postavljen *kontinuitet* u razvoju materijalne kulture na određenom području. Kontinuitet je moguće utvrditi samo u slučaju kada u okviru jedne geografske celine postoji jasna hronološka veza između pojava koje u nepromenjenom i evoluisanom obliku prelaze iz jedne faze u drugu (Garašanin 1964, 11). Ako je moguće ustanoviti kontinuitet razvoja materijalne i duhovne kulture sa prethodnim hronološkim etapama na istom području, zaključuje se da je reč o autohtonom etnogenetskom razvoju na određenoj teritoriji, odnosno da se može i mora isključiti migracija i unošenje nove kulturne, a samim tim i etničke komponente (Benac 1973, 99; 1987, 749). Ako ne postoji takva hronološka veza između pojava u sukcesivnim praistorijskim periodima, onda nema ni kontinuiteta odnosno lokalnog etnogenetskog razvoja.¹ Kako, za praćenje kontinuiteta, nije ista dokazna moć svih vrsta arheoloških ostataka (zbog pomenute, funkcionalne, društveno-ekonomske i ekološke uslovljenosti određenih vrsta materijalnih ostataka), došlo se do konsenzusa da etnički mogu biti indikativni pre svega artefakti iz sfere duhovne kulture koju arheologija najčešće može pratiti na osnovu pogrebnih običaja i rituala (Benac 1973, 100, Čović 1964, 98, Гарашанин 1988, 21, Срејовић 1979, 79).

Polazeći od ovakvih teorijsko-metodoloških postavki, arheologija je osamdesetih godina 20. veka sumirala rezultate višedecenijskog istraživanja tzv. ilirskog pitanja. Na području na kome se, na osnovu istorijskih izvora i lingvistike, može tvrditi da je bilo naseljeno Ilirima, konstatuje se značajna kulturna integracija tokom gvozdene doba koja je arheološki klasifikovana kao kulturni kompleks (Гарашанин 1988), odnosno kultura Glasinac-Mati (severna i

¹ O problemu kontinuiteta u srpskoj arheologiji vidi Палавестра 2011б.

deo srednje Albanije, Crna Gora, istočna Hercegovina, jugoistočna Bosna, zapadna Srbija i Metohija) (Čović 1987, 575). To kulturno jedinstvo ispoljava se pre svega u načinu sahranjivanja (biritualno sahranjivanje pod tumulima), dok je u pogledu metalnog i keramičkog inventara moguće ustanoviti izvesne regionalne razlike, odnosno kulturne grupe (npr. Mati i Kjuks-Drilon). Regionalne razlike koje se primećuju u okviru kompleksa/kulture Glasinac-Mati govore u prilog tome da Iliri na pomenutom području nisu bili čvrsta i koherentna etnička grupa, odnosno narod sa svešću o zajedništvu, nego mešavina heterogenih, premda srodnih etničkih elemenata koji su predstavljali "labavu" etničku celinu. Veliki deo Ilira, kako se često ističe, verovatno nije ni znao da pripada jednoj široj etničkoj zajednici koju danas nazivamo ilirskom, nego su se smatrali pripadnicima određenih plemena. Rimskom okupacijom je prekinut "jedan normalan integracioni proces" i time je prekinuto formiranje čvrste etničke zajednice Ilira (Benac 1987, 756).

Osim kompleksa/kulture Glasinac-Mati, kao zasebno, no ipak u velikoj meri srodno kulturno područje (pre svega s obzirom na praksu sahranjivanja pod tumulima) izdvaja se južna Albanija gde se takođe uočavaju regionalne razlike (kulture Kuč i Zi I i II) (Benac 1973; 1979, Гарашанин 1988).

Ostale kulturne grupe Zapadnog Balkana (japodska, liburnska i srednjobosanska) ukazuju pak na jak uticaj kulture polja sa urnama i u pogrebnim ritualima i u materijalnoj kulturi još od bronzanog doba. Takva arheološka situacija se interpretirala kao saglasna sa rezultatima lingvista i istoričara, a to je da Delmati, Liburni i Japodi predstavljaju zasebnu jezički skupinu različitu od Ilira u užem smislu (Гарашанин 1988, 41-43, Katičić 1964, 17).

Ključni element kontinuiteta koji se na području kompleksa/kulture Glasinac-Mati i na području južne Albanije prati kroz prethodne praistorijske faze bronzanog doba jeste način sahranjivanja (Benac 1979, Čović 1987, Garašanić 1979). Kontinuitet sahranjivanja pod tumulima koji se na pojedinim delovima Zapadnog Balkana javlja još od eneolita vezuje se za migraciju stepskih populacija sa severa Ponta čije doseljavanje predstavlja osnovni populacijski i kulturni supstrat u formiranju kasnije Ilirske etničke zajednice (Гарашанин 1988). Ova tzv. *predilirski* faza prethodi bronzanom dobu tokom koga dolazi do postepene asimilacije prethodnih neolitskih tradicija sa tekovinama indoevropskih došljaka, te se ova etapa u razvoju ilirskog etnosa označava kao *protoilirski*. Potom, se izdvaja treća *prailirski* faza (prelaz iz bronzanog u gvozdeno doba) koja je obeležena novim talasom migracija na Donjem Dunavu i ka unutrašnjosti Balkana. Najzad, gvozdeno doba se označava kao *ilirski* faza, pošto se smatra da je u ovom periodu bio završen proces etnogeneze Ilira (Benac 1964). To je doba kulturnog kompleksa/kulture Glasinac-Mati kada se na širem zapadnobalkanskom području, koje se inače vezuje za formiranje Ilira u toku proto- i prailirski faze, konstatuje značajna kulturna integracija. Ukratko, iniciran doseljavanjem stepskih populacija krajem neolita i počet-

kom eneolita, pretpostavljeni proces etnogeneze Ilira dalje se odvijao kroz međusobne kontakte, suživot i mešanje između doseljenika i zatečenog neolitskog stanovništva, odnosno, tim putem, novoformiranih zajednica bronzanog doba i stanovništva koje je ovo područje naselilo tokom kasnijih talasa migracija. Iako ovakav interpretativni okvir do određene mere ukazuje na konstruktivističku prirodu etniciteta, etnogeneza Ilira se u praksama ovdašnje arheologije uglavnom svodila na praćenje kontinuiteta u načinu sahranjivanja, kao ključnog dokaza za etnički kontinuitet na pretpostavljenom ilirskom području počev od eneolita.

Kulturno-istorijska arheologija u svetlu/senci pisanih izvora

Na koji način je je interpretacija antičkih pisanih izvora uticala na formulisanje teorijsko-metodološkog i interpretativnog okvira za istraživanje mlađe praistorije Balkana veoma dobro sumira fragment iz udžbenika *Metodologija istraživanja u praistorijskoj arheologiji* objavljenog u Beogradu 1979. godine:

"Naša arheološka nauka, posebno praistorijska arheologija, lep je primer kako se često u nauci ide obratnim putem. Pojavljuju se najpre sinteze, monografije i studije o problemima, kulturnim regijama ili nalazištima da bi se tek kasnije prišlo raščišćavanju brojnih metodoloških pitanja, da bi se definisali stavovi, metodski pristupi i naučna, filozofsko-istorijska opredeljenost" (Tacić 1979, 11).

Baš kao što ističe Nikola Tasić u citiranom odlomku, definisanje teorijsko-metodološkog okvira i polazišta za istraživanje mlađe praistorije Balkana usledilo je tek nakon što su objavljeni svi ključni rezultati istraživanja na Zapadnom Balkanu i nakon što je uspostavljena dominantna arheološka interpretacija tzv. Ilirskog pitanja. Tako je eksplicitno objašnjenje toga šta arheologija podrazumeva pod etničkom zajednicom usledilo pošto je već rešena većina problema vezanih za etničku atribuciju arheološkog materijala iz mlađe praistorije. Etnička grupa, kako je definišu neki od vodećih jugoslovenskih arheologa, mogla bi se razumeti kao prirodna/logična etapa društvenog razvoja koja prethodi, odnosno kulminira nastankom naroda i potom nacije (Benac 1987, 737-740, Garašanin 1988, 10-11). Kao završna faza, nastanak naroda predstavlja "dug i složen proces kulturnog, društvenog i ekonomskog razvitka u toku nekoliko etapa. Tokom tog procesa, raznim diferencijacijama, pregrupisavanjima, raspadanjem i ponovnim integracijama raznih prethodnih zajednica dolazi i do forme šireg zajedništva na jednom većem području" (Garašanin 1988, 10). Formiranje pomenutog "šireg zajedništva", baziranog na srodnosti jezika, duhovnih (i religioznih) vrednosti, a onda i na osnovu sličnosti u pogledu ma-

terijalne kulture smatra se da je ostvareno na tzv. ilirskom prostoru s početkom prvog milenijuma pre n. e., odnosno na prelazu iz bronzanog u gvozdeno doba. Uprkos pomenutim sličnostima, ovakve zajednice nisu imale svest o zajedništvu, na onaj način na koji tu svest deli jedan narod, pa se upravo stoga i označavaju etničkim ili etnokulturnim grupama (Benac 1987, 737-740, Garašanin 1988, 11). Drugim rečima, arheologija je etničkom grupom smatrala zajednice iz prošlosti koje su delile isti, ili veoma srodan jezik, kulturne i duhovne običaje i vrednosti (stoga i materijalnu kulturu), ali kod kojih društveno-ekonomski razvoj još uvek nije bio na takvom nivou da bi razvili svest o zajedništvu. U slučaju Ilira, smatra se da je izvesna svest o zajedničkom etničkom identitetu mogla nastati možda tek sa formiranjem Ilirske države (Garašanin 1988, 11). Iz prethodnog moglo bi se zaključiti da je etnička grupa bazirana na objektivnim sličnostima u jeziku i kulturi, dok narod predstavlja grupa koja je subjektivno osvestila ovo zajedništvo.

Ako se ovo uzme kao teorijsko polazište za istraživanje etniciteta u prošlosti, postavlja se dalje pitanje kako arheologija prepoznaje tako definisane etničke grupe? A. Benac je po tom pitanju bio veoma jasan: kultura, odnosno kulturna grupa definisana na osnovu materijalnih ostataka je istovremeno i etnička grupa. Drugim rečima, može se reći da se, kada je reč o praistoriji i protoistoriji, kultura podudara sa etnosom, zato što ona u sebi nosi duhovne i materijalne elemente u kojima se neposredno odražavaju i etničke osobine (Benac 1973, 100, 101-102). Raspravljajući o mogućnostima arheologije da rešava etnička pitanja u praistoriji, M. Garašanin je bio daleko oprezniji. Poistovećujući etničku pripadnost sa pripadnošću istoj/srodnoj jezičkoj grupi, on je naglašavao da se, u nedostatku pisanih izvora, odnosno jezičkih ostataka, zaključci o etničkoj pripadnosti izvedeni samo na osnovu arheoloških ostataka, mogu tretirati jedino kao radne hipoteze (Гарашанин 1979, 19). Drugim rečima, kulturni kontinuitet, koji se pretpostavlja na osnovu materijalnih ostataka, i etnički kontinuitet nužno se ne podudaraju, tako da može postojati etnički kontinuitet bez kulturnog ili pak kulturni kontinuitet bez etničkog (Garašanin 1964, 10). Vodeći se ovakvim ogradaima, Garašanin je smatrao da, kada je reč o praistoriji, možemo govoriti samo o etničkoj pripadnosti "u širem smislu tog pojma", što podrazumeva kontinuirani kulturni razvoj "bez ikakvog traga prodora nekakvih novih elemenata koji bi ukazivali na etničke promene" (Garašanin 1964, 17).

Pomenute teorijske eksplikacije o tome šta arheologija podrazumeva pod etničkom grupom, odnosno kako pristupa rešavanju etničkog pitanja moguće je zapaziti tek kod nekolicine pojedinaca u okviru brojne jugoslovenske, odnosno srpske arheološke zajednice. Štaviše, čak i pomenuti malobrojni radovi posvećeni definisanju određenih pojmova, koncepata i teorijsko-metodoloških polazišta uglavnom su nastajali iz potrebe da se pokaže i dokaže kako je arheologija u stanju da, paralelno sa istorijom i lingvistikom, radi na rešavanju etničkih pitanja. Iz takvog nedostatka potrebe da se definišu arheološki alati i koncepti, te da

se ekspliciraju teorijsko-metodološka polazišta došlo je do prilične konfuzije kada je reč o upotrebi bazičnih arheoloških pojmova kao što su arheološka kultura, kulturna grupa, kulturni kompleks, etnokulturni kompleks itd. Tako recimo, istu arheološku pojavu – prepoznato kulturno jedinstvo na većem delu pretpostavljene ilirske teritorije u gvozdenom dobu – Čović je klasifikovao kao kulturu (Čović 1987), a Benac i Garašanin kao kulturni kompleks (Гарашанин 1988). Obrazlažući šta podrazumevaju pod pojmom kultura, odnosno kulturni kompleks, zapravo ističu isto. Čović kaže da koristi termin **kultura** jer je reč o celini koja se sastoji od **nekoliko grupa** koje su imale svoja specifična obeležja u duhovnoj i materijalnoj kulturi (Čović 1987, 575, naglasila Z. K.). **Kulturni kompleks**, prema Bencu pak, obuhvata nekoliko **grupa** koje imaju i neke svoje posebne karakteristike i koje se stoga nazivaju **kulturama** (Benac 1987, 738, naglasila Z. K.). Suština i Čovićeve kulture i Benčevog kulturnog kompleksa jeste da postoji neki izraziti element, ili više njih, koji objedinjuju odgovarajuće manje arheološke jedinice u veću celinu. Međutim, Benčevo obrazloženje kulturnog kompleksa Glasinac-Mati kao indikatora etničke srodnosti na širem ilirskom području u gvozdenom dobu, je kontradiktorno njegovom prethodno navedenom obrazloženju da je kultura, odnosno kulturna grupa istovremeno i etnička grupa (Benac 1973, 100, 101-102). Postavlja se pitanje, koja je razlika ili odnos između kulture/kulturne grupe i kulturnog kompleksa kada pokušamo da ih interpretiramo u etničkom smislu? Stvar se dodatno komplikuje kada se kaže da su neke plemenske zajednice koje pominju istorijski izvori, iako sastavljene od niza plemenskih i rodovskih grupa, čvršće oblikovale svoju teritoriju i svoj način života pa ih u određenom smislu možemo smatrati **narodima** (tj. čvršćim etničkim cjelinama) (Benac 1987, 744, naglasila Z. K.). Kako arheologija prepoznaje ovakve društvene celine, kao kulture, kulturne grupe ili šta? Da li kompleks, odnosno kultura odgovaraju široj etničkoj zajednici Ilira, a arheološka grupa plemenu, odnosno da li se jasnije etničko jedinstvo materijalno izražava kod etničke ili kod plemenske grupe, i kako se to arheološki razlikuje, zapravo nikada nije do kraja razrešeno.

Na koncu može se zaključiti da arheološka zajednica nikada nije ozbiljno shvatila potrebu da preispita, precizira i usaglasi svoj teorijski i metodološki okvir sve dok su se rezultati istraživanja mogli, bar načelno, uklopiti u interpretaciju pisanih izvora. To najbolje dolazi do izražaja učestalošću kojom arheolozi potvrđuju svoje zaključke, tako što ističu njihovu saglasnost i podudarnost sa podacima pisanih izvora. Drugim rečima, primećuje se da je potvrda arheoloških podataka o onome što se navodi u pisanim izvorima uspostavljena kao ključni i neosporan kriterijum za vrednovanje rezultata arheoloških istraživanja. Tako da, pomenuta terminološka, pojmovna i konceptualna zbrka ipak nikoga nije obeshrabila u uverenju da je arheologija u stanju da rešava etničke probleme iz prošlosti. Čak i pojedina zapažanja da pretpostavljeni kontinuitet u načinu sahranjivanja na ilirskom području nije sasvim izvestan, odnosno da ostaci po-

grebnih rituala možda i ne odslikavaju etničku specifičnost pretpostavljenog ilirskog područja (Benac 1979; 1984, Гарашанин 1996, 14), nisu za arheologe bili dovoljno ubedljivi da ospore pokušaj da se ilirska etnička zajednica rekonstruiše putem arheoloških ostataka. Jedno od retkih teorijskih razmatranja o razlici između kulturnog i etničkog kontinuiteta, na bazi kojeg je Garašanin ponudio i veoma konkretne metodološke smernice, očito da nije ostavilo većeg traga u praksama ovdašnje arheologije. Naprotiv, ironično u odnosu na originalnu nameru, Garašaniнова sugestija u pogledu toga da je etnički kontinuitet moguće istraživati samo u "širem smislu tog pojma" podstakla dominantnu praksu da se svaka arheološka celina prepoznata kao kulturno jedinstvo istovremeno smatra i etničkim jedinstvom (Garašanin 1964, 17).

Predočena, dominantna uloga pisanih izvora u tumačenju praistorije Balkana ne predstavlja sama po sebi problem, već to što je, kako ukazuje savremena kritika, tumačenje istorijskih izvora, a potom i arheoloških podataka, bilo pod izrazitim uticajem modernističkih ideja o jeziku kao uporištu kolektivnog identiteta, odnosno nacionalne kulture (Kuzmanović 2012). Polazna pretpostavka da su grčki i rimski izvori imenom Iliri označavali jezički i kulturno srodne zajednice vodilo je ka zaključku da je na širem području Zapadnog Balkana živela etnički srodna populacija. Kako pisani podaci o ilirskim zajednicama sežu najdalje do 5. veka pre n. e., arheologija je na sebe preuzela zadatak da na bazi materijalnih ostataka pokuša da rekonstruiše poreklo, nastanak i etničke granice Ilira u praistoriji. Otuda je proizašla osnovna teorijska i metodološka pretpostavka – da kulturno jedinstvo (ispoljeno kroz arheološke ostatke) predstavlja istovremeno i etničko jedinstvo određene zajednice ljudi, odnosno da je arheologija u stanju da prateći kulturni kontinuitet u prošlosti rekonstruiše etničku "istoriju", ili tačnije, praistoriju naroda poznatih u istorijskim izvorima.

Zaključak

Mogućnost izlaska iz predočene pojmovne, konceptualne, a potom i metodološke i interpretativne krize u okviru kulturno-istorijskog pristupa nagoveštava pomenuti intelektualni pokret usmeren na kritičko preispitivanje istorije humanističkih disciplina. Napuštanjem esencijalističkog pogleda na jezik, kulturu i uopšte identitet, stvoreno je jako interdisciplinarno polazište za kritiku tradicionalnog tumačenja kako istorijskih izvora, tako i arheoloških podataka. Pokazalo se da je etnicitet društveno konstruisan fenomen koji se različito i u različitim stepenu manifestuje od grupe do grupe, odnosno shodno širem društvenom kontekstu. Etnicitet nije objektivna datost koju je moguće empirijski utvrditi, već vrsta društvene interakcije koja se stvara u različitim istorijskim, društvenim i diskurzivnim okolnostima, sa različitim mehanizmima i sa različitim posledica-

ma. Izbor elemenata, na osnovu kojih se simbolički uspostavlja specifičnost neke etničke grupe, odnosno naroda je istorijski i kontekstualno uslovljen, tako da je nemoguće odrediti neki opšti element, poput jezika, kao univerzalnu determinantu etničke pripadnosti. Iz istih razloga, zajednička materijalna kultura, koju arheolozi prepoznaju kao vezu između grupe ljudi, ne može se smatrati izrazom etničkog identiteta date zajednice. Naprotiv, etnoarheološka istraživanja su pokazala da različite socijalne grupe koje ne povezuje zajednički etnički identitet često koriste istu materijalnu kulturu (Hodder 1982, 75-86). Takođe, ono što se u arheološkoj građi tradicionalno opažalo kao materijalni izraz etničkih distinkcija, neretko može biti posledica diferencijacije statusnih, religioznih, rodnih i drugih društvenih grupa u okviru iste etničke zajednice (Lucy 2005, 105). Ukratko, kultura, shvaćena kao način života, pa shodno tome i kao način upotrebe objekata materijalne prirode, nije nužno povezana sa etničkim identitetom, jer se iza zajedničke (materijalne) kulture obično krije pluralitet različitih identiteta, shodno širem društveno-ekonomskom kontekstu.

S druge strane, kada je reč o antičkim izvorima koji pominju Ilire, trebalo bi imati na umu da oni odslikavaju kulturno specifičnu, nazovimo je grčko-rimsku, percepciju stanovništva sa periferije. Naziv Iliri za lokalne zajednice Jadranske obale i zapadnobalkanskog zaleđa, prvobitno je korišćen kao etnografska generalizacija u okviru grčkog diskursa i verovatno se odnosio na stanovništvo okvirno određene teritorije koje je možda govorilo srodnim jezicima. Kao takvo ime Iliri je bilo u upotrebi bar od 6. veka pre n. e. iako se sigurni podaci o tome nalaze prvi put kod Herodota. Percepcija Ilira u kasnijim izvorima odnosi se na politički kontekst vezan za odnose Grka, odnosno Rimljana sa konkretnom ilirskom kraljevinom, da bi u vreme rimske kolonijalne ekspanzije termin Ilirikum dobio sasvim novo geografsko-administrativno značenje u kontekstu rimske imperijalne politike bez obzira na identitete stanovništva koje je naseljavalo konkretnu teritoriju (Dzino 2008b).

Pomenute promene u tumačenju istorijskih izvora, s jedne strane, i napuštanje esencijalističkih ideja o etnicitetu, s druge, otvaraju prostor i mogućnost da arheologija, neopterećena idejom o etničkom kontinuitetu tzv. paleobalkanskih naroda, iznova sagleda pravilnosti u grupisanju arheološkog materijala i ponudi neko novo tumačenje. Korišćenje arheoloških podataka koji ukazuju na mnogostruke veze između balkanskog zaleđa i mediteranskih centara grčko-rimskog sveta paralelno sa istorijskim podacima o postepenom vojnom i političkom integrisanju balkanskog područja u rimski imperijalni sistem čini se daleko pogodnijim za razumevanje društvenih procesa i kulturnih promena koje su stanovnike Balkana uvele u novo, istorijsko doba. Sa arheološke tačke gledišta, upravo takvo, integrisano korišćenje istorijskih i arheoloških podataka pruža mogućnost za novo sagledavanje pravilnosti u grupisanju materijalne kulture, koje bi mogle biti posledica društveno-ekonomskih kontakata i veza sa mediteranskim centrima, pre nego isključivi odraz etno-kulturne pripadnosti.

Literatura

- Babić, Staša. 2010. Arheologija i etnicitet. *Etnoantropološki problemi* 5/1: 137-149.
- Babić, Staša. 2011. Čemu još istorija arheologije? *Etnoantropološki problemi* 6/3: 565-577.
- Benac, Alojz. 1964. "Iliri, Protoiliri i Prailiri". U *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, ur. Alojz Benac, 59-73. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- Benac, Alojz. 1973. O identifikaciji ilirskog etnosa. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* XI: 93-107.
- Benac, Alojz. 1979. "Neki aspekti istraživanja tumula u našoj zemlji". U *Сахрањивање код Илира*, ur. Милутин Гарашанин, 15-28. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Benac, Alojz. 1984. "Kult mrtvih na ilirskom području u praistorijskom dobu". U *Duhovna kultura Ilira*, ur. Alojz Benac, 133-153. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- Benac, Alojz. 1987. "O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba". U *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, ur. Alojz Benac, 737-804. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- Čović, Borivoj. 1964. "Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području". U *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, ur. Alojz Benac, 95-111. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- Čović, Borivoj. 1987. "Glasinačka kultura". U *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, ur. Alojz Benac, 575-643. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- Días-Andreu, Margarita and Timothy Champion (eds.) 1996. *Nationalism and Archaeology in Europe*. London: USL Press.
- Dzino, Danijel. 2008a. Strabo 7,5 and imaginary Illyricum. *Athenaeum: Studi periodici di letteratura e storie dell'Antichità* 96 (1): 173-192.
- Dzino, Danijel. 2008b. Deconstructing 'Illyrians': Zeitgeist, Changing Perceptions and The Identity of Peoples from Ancient Illyricum. *Croatian Studies Review* 5: 43-55.
- Dzino, Danijel. 2014. Constructing Illyrians: Prehistoric inhabitants of the Balkan Peninsula in the early modern and modern perceptions. *Balkanistica* 27: 31-70. (u pripremi)
- Garašanin, Milutin. 1964. "Problem kontinuiteta u arheologiji". U *VI Kongres arheologa Jugoslavije I*, ur. Jovan Todorović, 9-45. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Gori, Maja. 2012. "Who are the Illyrians? The Use and Abuse of Archaeology in the Construction of National and Trans-National Identities in the Southwestern Balkans". In *Archaeology and the (De) Construction of National and Supra-National Politics*, eds Russell O. Riagain & Catalin N. Popa, 71-84. *Archaeological Review from Cambridge* 27/ 2.
- Grupa autora. 1964. "Diskusija". U *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, ur. Alojz Benac, 253-287. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- Hodder, Ian. 1982. *Symbols in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jones, Siân. 1997. *The Archaeology of Ethnicity – Constructing Identities in the Past and Present*. London: Routledge.
- Kaiser, Timothy. 1995. "Archaeology and Ideology in southeast Europe". In *Nationalism, Politics, and the practice of archaeology*, eds. Philip Khol and Clare Fawcett, 99-119. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katičić, Radoslav. 1964. "Suвремена istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija". U *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, ur. Alojz Benac, 9-30. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- Kohl, Philip L. and Clare Fawcett (eds.) 1995. *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kossinna, Gustav. 1936. *Ursprung und Verbreitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*. Leipzig : Kabitzsch.
- Kuzmanović, Zorica. 2011. Problem kulturnog identiteta u savremenoj arheološkoj praksi. *Etnoantropološki problemi* 6/3: 595-606.
- Kuzmanović, Zorica. 2012. Uticaj lingvistike na kulturno-istorijsku arheologiju. *Etnoantropološki problemi* 7/3: 615-628.
- Lucy, Sam. 2005. "Ethnic and cultural identities". In *The Archaeology of Identity. Approach to gender, age, status, ethnicity and religion*, eds. Dias-Andreu, Margarita, Sam Lucy, Stasa Babic and David N. Edwards, 86-109. London: Routledge.
- Mihajlović, Vladimir D. 2013. "Tracing ethnicity backwards: the case of the 'Central Balkan Tribes'". In *Fingerprinting the Iron Age. Approaches to identity in the European Iron Age. Integrating South-Eastern Europe into the debate*, eds. Catalin N. Popa and Simon Stoddart. London: Oxbow Books (u štampi).
- Papazoglu, Fanula. 2007a. *Iz istorije antičkog Balkana*. Beograd: Equilibrium
- Papazoglu, Fanula 2007b. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci, Mezi*. Beograd: Equilibrium.
- Schuchhardt, Carl. 1935. *Alteuropa. Kulturen – Rassen – Völker*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Stipčević, Aleksandar. 1974. *Iliri. Povjest, život, kultura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Suić, Mate. 1975. Illyrii proprie dicti. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* XII: 179-196.
- Šašel Kos, Marija. 2005. *Appian and Illyricum*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Thomas, Julian. 2004. *Archaeology and Modernity*. London: Routledge.
- Vranić, Ivan. 2013: "'Hellenization' and ethnicity in the continental Balkan Iron Age". *Fingerprinting the Iron Age. Approaches to identity in the European Iron Age. Integrating South-Eastern Europe into the debate*, eds. Catalin N. Popa and Simon Stoddart. London: Oxbow Books (u štampi).
- Wilkes, John. 1992. *The Illyrians*. Oxford: Blackwell.

*

- Vasiћ, Rastko. 2000. Аутаријати на Косову. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 30: 317-324.
- Vranić, Ivan. 2011. "Раноантичка насеља" и гвоздено доба централног Балкана: питања етничког идентитета. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 659-679.

- Гарашанин, Милутин. 1979. "Ка историјској и етничкој интерпретацији сахрањивања под тумулима на илирском подручју". У *Сахрањивање код Илира*, ур. Милутин Гарашанин, 1-12. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Гарашанин, Милутин. 1988. "Настанак и порекло Илира". У *Илири и Албанци*, ур. Милутин Гарашанин, 9-80. Београд: САНУ.
- Гарашанин, Милутин. 1996. Југоисточна Европа у освит европске цивилизације. *Гласник Српског археолошког друштва* 11: 9-19.
- Палавестра, Александар. 2011а. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
- Палавестра, Александар. 2011б. У служби континуитета. Етно-археологија у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 579-594.
- Срејовић, Драгослав. 1979. "Покушај етничког и територијалног разграничења старобалканских племена на основу начина сахрањивања". У *Сахрањивање код Илира*, ур. Милутин Гарашанин, 79-83. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Срејовић, Драгослав. 2002. *Илири и Трачани. О старобалканским племенима*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Тасић, Никола. 1979. "Методски приступ и методологија археолошких истраживања". У *Методологија истраживања у праисторијској археологији*, ур. Радован Самарџић, 11-28. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Zorica Kuzmanović
Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, Belgrade

Repositioning the Role of Written Sources in Archaeological Research

Contrary to the general attitude that the role of written sources in archaeological research marks the separation between two distinct fields of research – prehistorical and historical archaeology, the critical research into the history of the discipline points that the development of archaeology has not followed this pattern. Rather, the dominant role of the written sources in the study of classical past has been transferred onto the practices of prehistorical archaeology. Discussing the role of ancient sources in the research of the so-called "Illyrian question", this paper addresses the consequences of this dominant role of written sources in the archaeological study of the past and points to the ways in which the interpretation of the classical texts influenced the theoretical-methodological framework of research of the late prehistory of the Balkans.

Keywords: ancient written sources, Illyrians, late prehistory, culture-historical archaeology

Repositionnement du rôle des sources écrites antiques dans l'archéologie

Contrairement à l'idée répandue selon laquelle le rôle des sources écrites dans la recherche archéologique représente la borne séparant deux champs distincts de recherche, à savoir l'archéologie préhistorique et l'archéologie historique, le réexamen critique de l'histoire de la discipline révèle que le développement de l'archéologie dans la plus grande partie de l'Europe ne s'est pas entièrement déroulé selon les principes de cette division. De plus, il apparaît que le rôle dominant des sources écrites dans l'interprétation du passé antique a été transféré dans les pratiques de l'archéologie préhistorique. Discutant le rôle des sources écrites dans l'examen de ce qui est appelé la question illyrienne, cet article a pour objectif d'analyser les conséquences du rôle dominant évoqué des sources historiques dans l'interprétation archéologique du passé, c'est-à-dire de rendre compte de la manière dont l'interprétation des sources antiques écrites a influencé la formulation d'un cadre théorico-méthodologique pour les recherches sur la préhistoire récente des Balkans.

Mots clés: sources écrites antiques, Illyriens, préhistoire récente, archéologie historico-culturelle

Primljeno / Received: 26. 06. 2013.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 14. 07. 2013.